

TÜRK MİTOLOJİSİNİN GÖRSEL SANATLARIMIZDAKİ YERİ NEREDE? *

*Abdurrahman DEVECİ***

ÖZET

Bugün çoğu sanatçımızın yanında mitolojiden söz ettiğimizde akıllarına hemen Yunan mitolojisinin Zeus, Hera, Poseidon v.s gibi mitolojik karakterleri geliyor.

Bugün Türk gençlerine sorduğumuzda ise Ülgen Bay, Ayısıt, Kübey gibi Türk mitolojik kahramanlarının isimlerini bile duymadıklarını anlıyoruz. Asena, Ötüken gibi isimleri bazen duymuş olsalar da tam olarak ne olduklarının farkında değiller. Ancak Yunan mitolojisinden söz ettiğimizde az ya çok bir şeyler okumuşlar veya görmüşler, onlar gençlerimize hiç de yabancı değildirlir.

Acaba Türklerin, Türk mitolojisine olan özensizliğinin nedeni nedir? Neden kendi mitosumuza bu kadar yabancıyız da Batı mitosunu bu kadar çok benimsiyoruz? Bunun değişik nedenleri vardır: Türklerde modernleşme kaygısı ve Batı hayranlığı, Türklerin Batı tarih ve kültürüne hayran olup kendi kültürüne ve kimliğine yabancı olması, bunların hepsinden de önemlisi; İslam dininin görsel sanatlara temkinli bakması ve onun sonucunda görsel sanatlarda Türk mitolojik karakterlerine yer verilmemesi... Nitekim mitolojik karakterler sadece yazılı metinlerde kalmışlar ve görsel sanatlarda yer alamadıklarından insanların gözlerine hitap etme şansını bulamamışlardır. Böylelikle heykelerde ve resimlerde yaşayan Yunan ve Rum mitolojisinin karşısında kendi değerlerini ve kalıcılıklarını kaybetmişlerdir .

Mitolojik karakterleri yaşatmanın en iyi yolu, onları gözlere hitap edecek biçime getirmektir. Söylenceler eğer sadece ağızdan ağza dolaşsalar, bir süre sonra unutulabilirler. Söylencelerdeki isimler de akıllarda kalmayabilir. Ancak onlar, bir heykel, bir duvar freskosu veya bir taval resmi olarak ortaya çıktığı zaman, göze ve ruha öyle zevk verirler ki kolaylıkla unutulamazlar.

Anahtar Kelimeler: Türk Mitolojisi, İslam'da Resim, Türk Tanrılar, Şamanist Resimler

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Trakya Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sanat Tarihi, El-mek: rahmandieji@yahoo.com

WHERE IS PLACE OF TURKISH MYTHOLOGY IN OUR VISUAL ARTS?

ABSTRACT

Nowadays when we talk with artists about mythology they immediately think of Greek methodology personalities such as Poseidon, Hera, Zeus and etc.

Nowadays when we talk with Turkish young generation we notice that they haven't even heard the names of Ulgenbay, Ayisit, Kubay and etc. And if they have heard the names of Asena and Otugen, they again don't have enough knowledge about them. But when we turn to Greek mythology, we notice that they have read something about them or they have seen them as plastic arts. They are not unfamiliar for our youth at all. In fact what is the reason for ignorance of Turk mythology among Turks?

Why are we so unfamiliar with our own mythology but we deem western myths as our works? This has various reasons: Turks attempts toward modernization and love of western culture among Turks. The Turk's culture vanish towards a love for Western culture and history. And the most important reason is the Islam conservative view point towards plastic arts, leading to a lack of proper status for the Turk mythology among plastic arts. Therefore, we only can know the Mythological characters through written texts that don't address people's eyes. As a result, in contrast to Greek and Rome's mythology which can live in sculptures and pictures, they lose their importance and longevity.

The best way to revitalize mythological characters is to put them in shapes which address the eyes. If myths just transfer from mouth to mouth they might be forgotten after a while and the mythological character's names will be forgotten too. But if they appear as a sculpture, fresco or painting, with the pleasure that they will give to the eyes, they will never be forgotten.

Key Words: Turkish Mythology, Painting in Islam, Turkish Gods, Shamanistic Plastic Arts

Giriş:

Bugün çoğu sanatçımızın yanında mitolojiden söz ettiğimizde akıllarına hemen Yunan mitolojisinin Zeus, Hera, Poseidon v.s gibi mitolojik karakterleri geliyor. Sanatçı öğrencilerimiz de Batı mitosundan en az birkaç mitolojik kahramanı biliyorlardır. Ancak Türk mitolojisinden söz ettiğinizde biraz hayretle bakarlar. En iyi durumda ise İslam ülkelerinin ortak mitolojisinden, örnek olarak Hızır'dan Anka Kuşu'ndan, Ejderha'dan ve buna benzerlerinden bir şeyler duymuşlardır.

Evet, Zeus'u iyi biliriz ama onunla eşit derecede olan Türk'ün Gök Tanrısı Ülgen Bay ismini de duymamışızdır. Güzellik tanrıçası olan Aphrodite'nin hayranıyız ama onun gibi güzellik tanrıçası olan Umay ve Ayisit'i görmezden geliyoruz. Athena'yı ve Hermes'i akıl ve savaş tanrıçası olarak biliyoruz¹ ama Türklerin akıl e savaş vtanrısı olan Mergen'i ve Kızagan'ı tanımıyoruz.

¹Bkz. PhilipWilkingson- Neil Philip, "Görsel Rehber, Mitoloji" Terc. Meltem Uzun, , İnkilap Yayınevi, 2010, s. 333.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/13 Fall 2013

Acaba bu özensizliğin nedeni nedir? Neden kendi mitosumuza bu kadar yabancıyız ama Batı mitini kendi mitosumuz gibi benimsiyoruz.

Türklerde modernleşme kaygısı ve Batı hayranlığı, Türklerin Batı tarih ve kültürüne hayran olup kendi kültürüne ve kimliğine yabancı olması, bunlardan da önemlisi; Türklerin hem dini inançlar yüzünden hem de diğer nedenlerle, görsel sanatlarında mitolojik karakterlere yer vermemesi gibi sebepler Türk mitolojik kahramanlarının Türkler arasında değer kaybetmesine ve unutulmasına yol açmıştır.

Bu makale, özellikle, mitosların görsel sanatlarımızda yeterince yer almamansı üzerinde duracak ve nedenlerini incelemeye çalışacaktır. Sonunda bu yönde olumlu adımlar atabilmek amacıyla yeni teklifler ortaya atacaktır.

Türk dünyasında bilinen iki tür mitos:

Genelde Türk dünyasında iki tür mitle karşılaşmaktayız:

- 1- İslam Ülkelerinin Ortak Mitosları
- 2- Türklere Özel Şamanist Mitoslar

İslam Ülkelerinin Ortak Mitosları:

Dev (Farsça telaffüzü: Div), anka kuşu, semruk ve cin gibi efsanevi yaratıkların İslam dünyasının birçok yerinde olduğu gibi Türk mitolojisinde de büyük bir yeri vardır. Firdevsi'nin Şehnamesi'ni resimlendiren Türk- İran ressamı, değişik dönemlerde konu gereği defalarca Ekvan Div (Dev) , cin ve smeruk gibi mitolojik yaratıkları canlandırmışlardır. Bunların hem Arap, hem İran, hem Türk musavver kitaplarında büyük bir yeri vardır. Dini konulu musavver kitaplarda da hayali yarattıkların veya dini inanca göre göze görünmeyen yarattıkların canlandırılışını görebiliyoruz. Akkoyunlu Türkmenleri döneminde yapılan Havrannâme de Hazret-i Ali'nin şeytanlarla mücadele ettiğini gösteren resimler² bunun başlıca örnekleridir. Bu resimlerde göze görünmeyen şeytan tam bir efsanevi yaratık gibi gösterilmiştir.

Ayrıca dini söylenceler ve oradaki melekler ve şeytanlar da bu sanatçıların özen gösterdiği karakterlerdendir. Dolayısıyla İslam dünyasının mitoslarının Türk- İslam sanatında önemli yeri olduğunu söyleyebiliriz.

Türklere Özel Şamanist Mitoslar:

Bu grup mitoslar, özellikle Türk dünyasına ait olmakla birlikte kökeni Hunlar, Gök Türkler ve genel olarak İslam Öncesi Tengricilik dönemine aittir. Bunlar türlerine göre tanrı, han, kağan, ana, iye ve peri gibi değişik isimlerle belirtilmektedir. Gök tanrı, Su İyesi, Kayrahan, Odana, Ayısıt, Umay Ana bunların belirgin örnekleri olarak özellikle Türklerin metafiziki inançlarını yansıtmaktadır. Bu mitolojik simgesel varlıklar, tengricilik döneminde Türklerin temel inançlarını oluşturmuştur. Bazıları hâlâ etkisini sürdürüyor olsalar da, Batı sanatıyla karşılaştığımızda, görsel sanatlarımızda hak ettikleri önemi kazanmadıklarını anlayabiliyoruz.

Ancak Türk mitoslarının, İslam öncesi ve sonrası dönemlerde, görsel sanatlarımızdaki yerinin aynı durumda olmadığını ve bu iki dönemin ayrı ayrı incelenmesi gerektiğini dedikarte almamız.

²Bkz. Afif Elbehni, "El-fen el-islami" , Dimeşk, Talas: Lid-dirasat-i ve't Tercume ve'n-Naşiye , 1986, Resim 85-86.

Türk Şaman Mitoslarının İslam Öncesi ve Sonrası Görsel Sanatlarımızdaki Yeri:

İslam Öncesi:

ProtoTürk döneminden ortaya çıkan görsellerde bazı tanrıların heykellerini görmek mümkündür³, ancak İslam öncesi Türk döneminde yapılan görsel sanatlara bakıldığında bu görsellerin amacı, Proto Türk önemiyle farklılık göstermektedir. Ayrıca Türk resim ve heykellerini Yunan resim ve heykelleriyle karşılaştırdığımızda, bunların daha küçük boyutlarda oldukları anlaşılmaktadır (Örnek: Resim 1).

Budizme inanan Uygur Türklerinden Hoço, Bezelik gibi şehirlerde birçok Buda heykelleri kalmış olsa da⁴ Maniheizme inanan Türklerin kitap resimleri veya Kültigin adına yapılan abideler günümüze ulaşmış olsa da⁵, genelde Tengrici Türklerde- Yunanlıların yaptığı gibi mitoslardan türemiş tanrıların büyük ölçülerdeki heykellerini ve duvar resimlerini görmek mümkün değildir, hele Fidias'ın İ.Ö. 447- 432 yılları arasında yaptığı 11 metre yüksekliğindeki akıllı savaş tanrısı Athena'nın⁶ heykeline benzerini veya Kommagene kralı Antiochus Theos emriyle M. Ö. 62 yılında Nemrut dağının tepesinde yapılan dev tanrı heykellerinin⁷ benzerini İslam öncesi Türk sanatında bulmak imkansız gözükmemektedir. İslam öncesi Tengrici Türklerde genelde küçük veya orta boyalarda yapılan heykeller bulunmaktadır ki bunlar esasta tapmak amacıyla değil, bir olayı ve bir varlığı belirginleştirmek, anıtlara dönüştürmek veya büyücülük amacıyla yapılmıştır.

Resim 1. Türk Antropomorfik Dikilitaş, 8-9. yüzyıl, Kuzey Kırgızistan veya Kazakistan, bulunma tarihi 1917 den önce, St. Petersburg, Ermitaj Müzesi, Orta Asya bölümü (Fotoğraf: Abdurrahman DEVECİ)

Esasen Türkler arasında tanrıların putlarını yapmak ve putlara tapmak geleneği, İslam öncesi dönemde çok yaygın olmamıştır. Türkler göğün tanrı olduğuna, tanrısal ruhların da gökte

³Bkz. "Türkmen Sovyet Ansiklopedisi", 8. Cilt, Aşkabat, 1978, s. 39, resim IV.

⁴Bkz. Nejat Diyarbekirli, "İslamiyetten Önce Türk Sanatı", Sanat Dizisi: 45, Başlangıçtan Bugüne Türk Sanatı, Ankara, 1993, s. 51.

⁵Oktay Aslanapa, "Türk Sanatı", Remzi Kitabevi, 5. Basım, İstanbul, 1999, s. 10.

⁶Bkz. Gombrich, E. H., "Sanatın Öyküsü" Çeviri: Bedrettin Cömert, dördüncü basım, Remzi kitabevi, İstanbul, 1992, s. 54, resim 50.

⁷http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Mount_Nemrut.jpg

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/13 Fall 2013

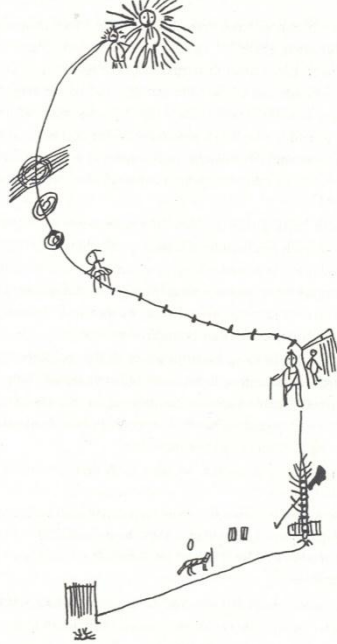

yaşadığına inanmışlar ve göğe tapmışlardır. İbn Faldan Seyahetname adındaki kitabında Oğuzlar hakkında şöyle ifade edilmiştir:

"Hiçbir şeye ibadet etmezler, Aksine büyüklerine (Atalarına) Rab derler.⁸"

Türklerin arasında büyüklere saygı göstermek, onları her zaman hatırlamak büyük öneme sahiptir. Türkler atalarının ruhlarının, kendilerini hep koruduğuna inanmışlar, dolayısıyla atalarının küçük heykellerini bir başka deyişle tözlerini taşıyabilecekleri ölçüde yapmışlardır⁹. Türkler atalarının ruhlarının o tözlerde yaşadığına ve onları koruduğuna inanmışlardır.

O zaman Türkler, Gök Tanrı veya ruhlarla nasıl irtibata geçmişler? Bu görevi yapan, İnsan, ruh ve ataların arasında vasıta olan bir şamandır. İyi ruhları çağırın ve davuluyla kötü ruhları korkutup kovan da odur. Eski Türklerin ve Moğolların inancı olan Tengricilikte hem de kuzey Amerika'nın yerli inançlarında, dünyanın merkezinde durduğuna, yer ve gök alemini birleştirdiğine inanılan "Dünya ağacı" vardır. Şaman, dünya ağacından tırmanıp Gök Tanrıya ulaşır. Çizim 1 de en yüksek yerde, Türklerin Gök Tanrı olarak bildiği Ülgenbay yer almaktadır.

Çizim 1. Altaylı şamanın tanrı Ülgen'e ulaşmak için izlediği yol (Yaşar Çoruhlu, Türk Mitolojisinin Ana Hatları s. 29. Çizim 1)

Türklerin inandığı dişi ruh veya tanrıça Umay'ın değişik çizimleri de İ. Ö. birçok yerde kullanılmıştır. Bazen tasvirî taş üzerine yapılmış, bazen keçeden yapılmış nazarlık üzerinde figürü yer almıştır¹⁰.

Tanrılar, tanrıçalar, atalar ve ruhların dışında efsanevi hayvanların da eski Türk mitolojisinde önemli yeri vardır. Onların da motiflerini duvar kabartmalarında, keçelerde, halılarda ve tözlerde görmek mümkündür. Hun dönemindeki kurganlardan çıkan bellemelerdeki geyiğe saldırmakta olan Griffon adındaki kanatlı hayvan, hem Pazırık Kurganı'nda bulunan keçeden

⁸Yaşar Çoruhlu, Türk Mitolojisinin Ana Hatları, s. 18; R. Şeşen, İslam Coğrafyacılarına Göre Tnkara 1998, s. 30.

⁹Bkz. a. g. e., s. 58.

¹⁰Bkz. a. g. e., s. 45.

duvar halısında yarı insan, yarı pars, kanatlı ve boynuzlu yaratık¹¹, hem de Göktürklerin kurttan türeyişi efsanesinden bir sahneye işaret eden, kurttan süt emen iki çocuğu gösteren bir fresko (Resim 2) İslam öncesi dönemde görsel sanatlarımıza yansıyan mitolojik karakterlerimizin birkaç örneğidir. Bunlar genelde, büyücülük, büyüklere saygı ve mitolojik olayları canlandırma amacıyla yapılmışlardır ve çoğunlukla taşınabilecek küçük veya orta ölçüdedirler.

Resim 2. Kurt iki çocuğu emzirmekte, Kuru lös sıva üzerine tutkal renkler, 8. yüzyıl, St. Petersburg, Ermitaj Müzesi, Kalai Kahkaha, Saray oda 7. (Fotoğraf: Abdurrahman DEVECİ)

Türklerin arasında yaygın din tengricilik olsa da Budizm'e ve Maniheizm'e inananlar da olmuştur. Bezeklik ve Hoço gibi Uygur şehirlerinde Buda'nın büyük heykellerini görmek mümkündür ancak bunlar Çin- Uygur hudutlarının ortak kültürü ve inancı içinde yer almakta ve Çinlilerden Türklerin bir kesimine geçen bir gelenek olarak bilinmektedir.

İslam Sonrası:

İslam'ın görsel sanat üzerindeki görüşü her zaman tartışmalıdır. Selefî din adamlarına göre eğer sanatçının yaptığı insan ve hayvan figürü derinliğe sahip ise veya hacmiyle gölge oluşturabiliyorsa o eseri yapmak haramdır ki heykel bu anlamda kesinlikle haram sayılır¹², ancak eğer yüzeyde yapılarak derinliği yansıtmıyorsa yapılması haram sayılmamaktadır, Bunlar dolaylı olarak heykel ve resme değinen bazı Kuran ayetlerine dayanarak bu savda bulunmaktadır, önemli olan örneklerden biri şu ayettir: "Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytana ait pis işlerdir, artık bunlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz" (Maide suresi: 90. ayet)¹³.

Ancak yeni dönemde İslam'ın heykel ve resim sanatına karşı olmadığını savunanlar da çoktur. Onlara göre: "Resmin yasak olduğunu ileri sürenlerin en kuvvetli delilleri bile ya sahip olmaktan uzaktır ya da resmi değil, putperestliği yasaklamaktadır...Eğer resim yapmak bu kadar büyük cezayı gerektirseydi, mutlaka Kuran'da açık açık zikredilmesi icap ederdi."¹⁴

Dinin Görsel Sanatlara Tepkisi:

Heykel ve resim gibi görsel sanatların her zaman cahil insanları yanıltması ve onların tapacağı yapıtlara dönüşmesi, dinlerin büyük kaygısı olmuştur. Bu hassasiyeti Hıristiyanlık dini de

¹¹ Yıldız Cıbroğlu, "Türk Sanatında Gizli Yüz", Arkeolojive Saant Yayınları, İstanbul, 2008, s. 113.

¹²Bkz. http://www.youtube.com/watch?v=ToNgDsQ_-YA

¹³http://www.kadimdostlar.com/Dinimiz_islam_islam_Buyukleri_f104/islam_ve_39_da_Resim_Kurani_Kerim_ve_39_d_e_Res_t61357.html

¹⁴Okan KONURALP, Hurriyet Gazetesi, 11 Ağustos 2013; <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/24433797.asp>.

göstermiştir. Hıristiyan dünyası da yüzyıllarca bu sorunu yaşamıştır. Ancak 6. Yüzyılda Papa Gregorius Magnus'un dini resimlerin ve heykellerin, insanların dini eğitimi doğrultusunda yararlı olabileceğini savunması, Batı dünyasında resim sorununun giderilmesine yol açmıştır.¹⁵ Çin'de, Konfüçyus da sanat üzerine olumlu düşüncesiyle, sanat ve toplumsal refah arasında bir bağ kurmuştur. Ancak İslam dünyasının böyle bir sanatı savunan etkileyici dini liderinin olmaması nedeniyle her zaman müzik ve görsel sanatların, özellikle de heykel sanatının kısıtlanması devam etmiştir. Ancak bir taraftan da bu kısıtlamalar, İslam dünyasında nesnelere deforme edilmesini ve soyut sanatın gelişmesini sağlamıştır.

Hıristiyan dünyasında, Ortaçağın sonuna kadar görsel sanatlarda sadece dini konular üzerine çalışılmış olsada, devamında gelen Rönesans döneminde Klasik Çağ'a bir dönüş sağlanmış ve mitolojik konular görsel sanatlarda yerini almıştır. Botticelli'nin yaptığı Aphrodite'in Doğuşu¹⁶, Rafaello'nun yaptığı Galatea'nın Zaferi¹⁷ Pierre Paul Rubens'in yaptığı Venüs'ün Doğuşu¹⁸ bu dönemin mitolojik konulu belirgin eserlerindedir.

Ancak İslam dünyası, Ortaçağ'da din baskılı sert dönemi yaşamamıştır. Müslüman sanatçılar minyatürlerinde, Leyla-Mecnun, Ferhat-Şirin, Veys-Ramin gibi aşk destanlarını, Şehname kahramanlarının mücadelelerini ve av sahneleri gibi dünyevi konuları rahatlıkla resimlere yansıtabilmişler. İslam dünyasının ortak mitolojik karakterleri de minyatürlerde sorunsuz bir şekilde hayatlarını sürdürebilmişlerdir. İslam öncesi mitolojik unsurları, İslam'dan sonraki dönemde bile bazen çinilerde ve kilim motiflerinde görmek mümkündür. Örnek olarak, Selçuklu dönemi kilimlerinde Hayat ağacı ve Ata ruhunu yansıtan motifler¹⁹ ve bu dönemin çinilerinde hayat ağacı ve negatif hayvan yüzleri görülmektedir²⁰.

Türk halklarının pagan mitolojisinde yer bulan birçok inanış, Müslümanlaşmış Türklerin geleneğinde de canlı kalarak belli bir izlenim oluşturmuştur²¹. Ancak İslam sonrası dönemde, Türk şaman mitolojik karakterleri üzerine, minyatürlerde ve duvar resimlerinde özgün ve özel bir çalışma yapılmamıştır. Türk Şaman Mitolojisi, Türk görsel sanat dünyasında mazlum ve görsellik güzelliklerinden mahrum kalmıştır ve bu mahrumiyeti devam etmektedir. Öyle ki bugün, Türk gençlerine sorduğumuzda Ülgenbay, Ayısıt, Kübey gibi Türk mitolojisinin isimlerini bile duymamışlardır. Bazen Asena, Ötüken gibi isimleri duymuş olsalar bile tam olarak ne olduklarının farkında değildirler. Ancak Zeus'tan, Aphrodite'den, Hera'dan söz ettiğimizde az ya çok bir şeyler okumuşlardır, onlar gençlerimize çok da yabancı değildirlere çünkü onlar görsel sanatlarla gözlerine hitap etmiştir, onların filmlerini bile seyretmişlerdir. Ancak Türk mitolojik kahramanlarını nerede görmüşler? Nerede duymuşlardır ki?! Şamanlıkla ilgili resimler yapıp bozkır hayatını canlandıran ve devleri²² kendine ait gülmüş tarzıyla tasvir eden Mehmet Siyah Kalem hakkında bilgi sahibi olan da çok azdır.

Mitolojik karakterleri yaşatmanın en başarılı yolu gözlere hitap edecek formata getirmektir. Söylenceler ağızdan ağza geçerek bir süre sonra unutulabilir. Söylencelerdeki isimler de akıllarda kalmayabilir. Ancak bir heykel, bir duvar freskosu, veya bir taval resmi olarak ortaya çıktığı zaman göz ve ruh ondan öyle zevk alır ki kolaylıkla unutulmaz. Fakat sıradan insan figürlerine bile hoş bakmayan bir coğrafyada, nasıl tanrıların resimlerini ve heykellerini yapabileceksiniz? İnsan

¹⁵ Gombrich, E. H., "Sanatın Öyküsü", s. 95.

¹⁶ a. g. e., s. 198, 200, Resim. 172, 173.

¹⁷ Engin Beksac, "Avrupa Sanatına Giriş", Üçüncü Basım, Engin Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 45.

¹⁸ EnginBeksac, a. g. e., s. 64.

¹⁹ Bkz. Yıldız Cıbroğlu, "Türk Sanatında Gizli Yüz", s. 36, resim 30.

²⁰ Bkz. A. g. e., s. 24, res. 17.

²¹ Pertev Naili Boratav, "Türk Mitolojisi", BilgeSu yayınevi, Çeviri: Recep Özbay, Ankara, 2012, s. 30.

²² Oktay Aslanapa, "Türk Sanatı", Beşinci basım, Remzi kitabevi, İstanbul, 1999, S. 368.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 13 Fall 2013

heykellerine tapılmasından korku duyan bir kültür, acaba tanrı ve tanrıçaların resim ve heykellerini nasıl kendine sindirebilir?

Müslüman Türk araştırmacıları genelde Türklerin İslam'dan önce de tek tanrıya inandıklarını savunmaya çalışıyorlar, ancak gerçeğe bakıldığında, Türklerde de çeşit çeşit tanrılar bulunmaktadır. Türklerde Zeus gibi, tanrıların kralı yani Gök Tanrı- Ülgenbay (Bazılara göre Kayrahan) , Aphrodite gibi güzellik tanrıçaları Umay Ana ve Ayısıt vardır. Ancak Türk tanrılarının dünyası Türklerin gerçek dünyası gibi, Batı tanrılarıninkinden oldukça farklıdır. Türklerde, Yunan tanrıları gibi birbirine ihanet, çapkınlık, kız kaçırma, kıskançlık gibi konular yoktur. Onlar insanlara yardım etmek için vardılar. Kızagan tanrı savaşlarda Türklere yardım eder, çocuğu olmayan bayanlar tanrıça Umay ve Kübey'den medet isterler, Odana ocağı ve içindeki ateşi korur. Kırmızılar giymiş yaşlı bir kadındır.²³

Ayrıca Türk tanrılarında bir düzen ve birlik vardır. Türk töre yapısını, Tanrıların dünyasında görmek mümkündür. Türklerin aile yapısında, ailenin küçüğü büyüğünü dinleyişi gibi, küçük tanrılarda ki bunlar ruh olarak da bilinmektedir, büyüklerini özellikle de Ülgen Bay'ı dinlerler. Çoğu mitoslara göre bunların en büyüğü Gök Tanrı- Ülgen baydır. Bazı mitoslarda da Ülgen Bay'dan önce Kayrahan'ın olduğuna inanılır²⁴, Ürüng Ayıg Toyon'u (Beyaz Yaratıcı Tanrı) en büyük tanrı olarak bilenler de vardır. Türklerdeki Tengri bir milli tanrının tüm özelliklerine sahiptir. Nitekim Türkler dünyanın ortasında, doğrudan göğün altında yaşadıklarına, dolayısıyla gökyüzünün onları özellikle koruduklarına inanırlar²⁵.

Eski Türklerde tektanrıcılığın izleri bulunsa da, ikinci derecede tanrıların ve ruhların bulunduğu da bir gerçektir²⁶. Türklerde her kesin kabile reisine saygı gösterip dinlediği gibi, Türk tanrıları ve ruhları da en büyük tanrıdan emir almış. Bu yüzden de Türklerde tek bir tanrının olduğunu savunanlar vardır.

Ancak, İslam'dan sonraki dönemde, puta tapınılması endişesi yüzünden, o tanrılardan söz etmek imkânsızdır, çünkü hemen şirk ve küfür olarak bilinecektir.

Bugün Ne Yapmalıyız?

Bugün Türk "sanatçılar tamamen Türk mitoslarını unutmuş durumda"diye önyargıda bulunursak, bu alanda emek harcayan ve Türk'ün milli kimliğini korumaya çalışan sayılı Türk sanatçılarına haksızlık olacaktır. Ressamlarımızın arasında sayıları az da olsa, kendi mitoslarına sahip çıkıp, onları canlandırmak için sanatlarını,emeklerini vakf edenleri de gözardı etmemek lazım. Nuray Yakaryılmaz'ın yaptığı yalın tanrı figürleri, sosyal media okurlarını, Türk mitolojik karakterlerle tanıştırmakta olumlu etkiler yaratmaktadır²⁷. Ayrıca mitolojik unsurları modern objelerle birleştiren Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun bazı resimlerini²⁸hem de Muzaffer Akyol'un çalışmalarını gözönünde bulundurmak lazım. Resim3 Muzaffer Akyol'un Türk mitolojik unsurları üzerine yaptığı modern çalışmalarından bir güzel örnektir.Kucaklaşma adında olan bu resimde, Hayat ağacı ve altındaki kuşlarla oluşan sarmal, iki kuşun ve ağacın birbirine en çok odaklandığı yerde oluşan bir kedigil başını (başka bir deyişle hayvan - ata ruhunu) yansıtmıştır²⁹.

²³http://tr.wikipedia.org/wiki/Od_Ana

²⁴Yaşar Çoruhlu, Türk Mitolojisinin Ana Hatları, s. 27.

²⁵Jean Poul Roux, "Eski Türk Mitolojisi", Çeviri: Musa Yaşar Sağlam, BigeSu yayınevi, Ankara 2012, s. 128.

²⁶Yaşar Çoruhlu, a. g. e., s. 17.

²⁷<http://www.gnoxis.com/t%C3%BCrk-mitolojisinde-tanr%C4%B1lar-ve-tanr%C4%B1C3%A7alar-35620.html>

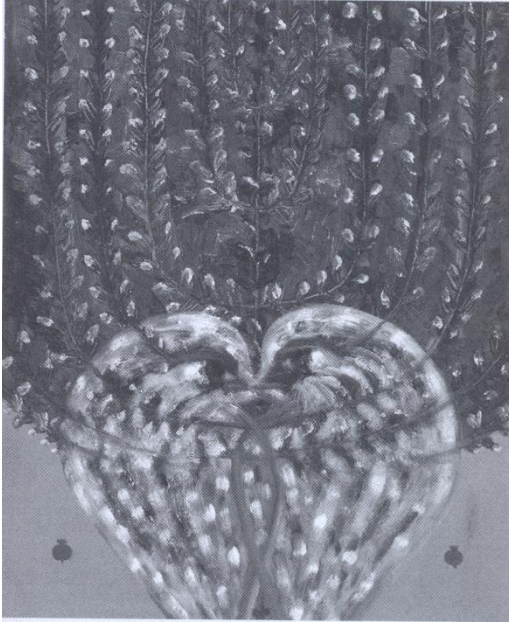
²⁸Bkz. Yıldız Cıbroğlu, "Türk Sanatında Gizli Yüz", s. 135- 137.

²⁹ a. g. e., s. 65.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/13 Fall 2013

Resim 3. Kucaklaşma, Muzaffer Akyol, 2004 (Yıldız Cıbroğlu, "Türk Sanatında Gizli Yüz", s. 65)

Ancak buna benzeri mitolojik konulu eserlerin sanat camiasında ne kadar yatgın olduğu, toplum tarafından hangi seviyede benimsendiği, sanat fakültelerine ne kadar yol açabildiği ve yeni kuşak sanatçı gençlerle ne derecede ilişki kurabildiği düşündürücü olarak incelenmesi gerekmektedir.

Türk mitolojisiyle görsel sanatlar arasında barış sağlamak ve aradaki engeli ortadan kaldırmak için:

Gençliğimizi kendi tarihi ve kültürüyle tanıştırmak; tarihimizin değerlerini ortaya çıkararak, kendi milli kahramanlarımızın, sanatçılarımızın ve filozoflarımızın hayatını ve milli sanatlarımızın özelliklerini gözlerinin önünde sermek lazım.

Milli kültür ve sanatımızın batı sanatının karşısında hiç de zayıf olmadığını, hatta minyatür, tezhip ve hat gibi birçok sanatta onlardan daha ileride olduğunu; mitolojik söylencelerimizin de batıdan hiç eğişik olmadığını ancak kendi kültürel ve sanatsal zenginliklerimize sahip çıkmadığımızı anlatmak lazım.

İlimli İslam araştırmacıları ve din adamlarıyla irtibata geçip, görsel sanatlar üzerindeki açık görüşlerini almak ve yansıtmak lazım. Hâlâ şu dönemde bile, resim ve heykeli haram bilen selefi din adamlarının sayısı az değildir. Bunlar dindar insanları da etkilemekte ve birçok zaman görsel sanattan uzak durmalarına neden olmaktadır. Ancak görsel sanatlara anlayışla bakan ilerici açık görüşlü din adamları da az değildir ki onların görüşlerini topluma yaymak lazım.

İslam dinimize göre ameller niyete göre değerlendirilir (el-amalü binniyyat). Eğer cahillik zamanda insanlar Allah yerine putları tapmış olsalar, bugün bir heykelin sadece bir sanat işi olduğu için değer kazandığı her kesin malumudur. Bugün Avrupa ülkelerinin sokaklarına çıktığında antik çağın mitolojik tanrıları dâhil onlarca heykel karşınıza çıkacaktır ancak hiç kimse onlara tanrı olarak tapmamaktadır. Onlara sadece geçmişten bir eser, sanatçıların yaratıcılığı ve hayatın güzellikleri olarak bakılmaktadır. Eğer Türk sanatçıları da bugün Türk mitolojik karakterleri üzere heykel ve resim yapsalar bunları da aynı şekilde karşılamak lazımdır. Bu sanatların niteliğini ve

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 13 Fall 2013

amacını din adamlarına ve normal insanlara ister medyada ister toplum içinde anlatmak gerekir. Ancak bazı hassasiyetler göz önüne alınmak istenirse, bu karakterler sadece tanrılar veya tanrıçalar olarak değil, eski ruhlar adıyla da sunulabilecektir. Çünkü eski Türklerde Gök tanrıdan başkası, birçok zaman "ruhlar" olarak da bilinmektedir.

Ülkemizin Güzel Sanatlar fakültelerinde, Türk mitolojisi dersi verilmelidir. Fakültelerin çoğunda Mitoloji dersinde genelde Yunan mitolojisi üzerine çalışılmaktadır. Ama bunun yanında, öğrencilere özellikle Türk mitolojisini açıklayacak, Türk Mitoloji dersi verilmelidir, ancak sanat fakültelerinde bu ders sadece teorik olarak kısıtlanmamalı, yarı teorik yarı uygulamalı olarak öğrencilerin Türk mitolojisi üzerine grafik, heykel ve resim yapmalarına imkân sağlanmalıdır. Ancak bu durumda mitolojimiz ve yeni nesil arasında sağlam bir bağ kurulabilecektir.

Fakültemizde Yaptığımız Bir Çalışma:

Trakya Üniversitesinin Güzel Sanatlar fakültesinde mitoloji dersimizde Türk mitolojisi üzerine bir çalışmamız olmuştur. Bu derste Yunan mitolojisinin yanısıra Türk mitosları ve mitolojik kahramanları da tanıtılmış ve bu iki uygarlığın mitosları karşılaştırılmıştır. Yunan mitolojisindeki Aphrodite gibi, Türklerde de Ayısıt ve Umayana gibi güzellik tanrıçaların olduğu, Yunan mitolojisinde Hades gibi Türklerde de Ötügen (veya Ötüken) adlı yer tanrıçasının olduğu öğrencilere açıklanmıştır ki iki uygarlıkta olan bu ortak özellikler, öğrencilerimizin ilgisini çekmiştir.

Bu derste mitolojik kahramanların söylenceleri anlatılarak, öğrencilerin her birinin beğendiği tanrı veya tanrıçayı seçmesi ve seçtiği konu üzerine tuval resimi yapmaları istenmiştir.

Öğrenciler ilk pratiklerinde, Batı resminin etkisi altında Batı mitolojik karakterlerin benzeri figürleri yapmaya çalışmışlardır, ancak onlara Türk tipi ve Türklerin eski dönemde giydikleri elbiseler gösterildiği zaman, Türk ruhunu ve Türk kahramanlarının özelliklerini kendi yorumlarıyla modern tarzda ortaya çıkarmışlardır. Aralık 2012 ve Mayıs 2013 tarihlerinde, Trakya Üniversitesinin Güzel Sanatlar Fakültesi'nde özel sergiler olarak seyircilere açılan bu çalışmalar Türk medyası tarafından da iyi karşılanmış, birkaç televizyon programında haberi verilmiş, Yeni Şafak gibi gazetelere çıkmış, haberi internet sitelerinde de geniş yer bulmuştur³⁰. Burada, danışmanlığımızda yapılan o çalışmalardan birkaçı örnek olarak verilmektedir.

Resim 4:

Bu resimde Kübey anayı görüyoruz. Kübey, tükenmez bereketin, mutlak gerçekliğin ve yaşamın simgesidir. Tanrıça, aynı zamanda yeniden doğuşun ve ölümsüz hayatın kaynağıdır. Bazı Türk inançlarına göre Doğum Tanrıçası Kübey-Hatundu ve kökünden hayat suyu akan ağacın içindeydi. Yarı beline kadar çıplaktır. Alt tarafı ağaç köklerini andırır. Orta yaşlı ciddi bakışlı bir kadındır. kabaran göğüslerinden süt verir³¹.

Resimde, Kübey'in bu özellikleri yansıtılmıştır.

Burada şunu da eklemek lazımdır ki bazı mitolojik inançlarımız hâlâ hayatımızda etkisini sürdürmektedir. Bunun açık örneği Kübey'dir. Aynı zamanda doğum tanrıçası olan Kübey, beline kadar ağaçtır. Çocuk isteyen kadınlar şaman inancına göre Kübeyden medet dilerlermiş. Bugün ise hala çocuk sahibi olmak isteyen bayanlar dilek ağacına bir parça kumaş takarlar. Acaba bunlar kendileri de farkında olmadan hâlâ Kübeyden yardım istemiyorlar mı?

³⁰<http://yenisafak.com.tr/kultur-sanat-haber/turk-mitolojisini-tuvalere-yansittilar-29.05.2013>.

<http://www.sondevir.com/?aType=haber&ArticleID=133393>

³¹<http://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%BCbey>

Resim 4. Kübeş, Ressam öğrenci: Tahsin Varan / Resim 5. Şaman, Ressam öğrenci: Tahsin Varan

Resim 5:

Bu resimde şaman davul çalarken gösterilmektedir. Ruhlar, tanrılar, ve insanlar arasında aracılık yapan olağanüstü ruhi güce sahip olan insanlara Şaman veya bir başka deyişle Kam denir. Özellikle ruhsal hastaları iyileştirmek, hastanın vücudundan hastalığa neden olan kötü ruhu kovup iyi ruhu geri getirmek, kısırlık ve zor durumlarda çare bulmak, verilen kurbanları tanrılara ulaştırmak, değişik dinsel törenleri yerine getirmek, ölümlerin ruhunu ölümler âlemine göndermek, fal bakıp gelecekteki haber vermek³², kötü ruhları güneşin ve ayın çevresinden uzaklaştırıp tutulan ayın yüzünü açmak, şamanın yerine getirdiği görevlerdendir.

Resim 5’de görüldüğü gibi, şaman davul çalırken aya bakmaktadır. Kötü ruhların ayı kuşattığına inanan şaman; davul çalarak kötü ruhları kovmaya çalışır.

Resim 6:

Resimde Tanrı Mergen görülmektedir. Her şeyi bilen, akıllı okçu ve nişancı anlamında olan Tanrı Mergen, aslında akıllılığıyla bilinmektedir. Bu anlamda Mergen, Yunan mitolojisindeki Hermes’i (Merkür) anımsatır. Hermes, akıl tanrısıdır ve bütün bilgilere sahip tanrı olarak bilinir. O karanlığın güçlerini yenen tanrıdır, çünkü “o her şeyi bilir ve her şeyi yapabilir”³³.

³²Yaşar Çoruhlu, a. g. e., s. 64.

³³<http://turk-mitolojisi.blogspot.com/2010/08/mergen-tanri.html>

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 13 Fall 2013

Resimde görüldüğü gibi simgesi okçuluk ve nişancılıktır. Göklerde yaşar ve bir söyleneceye göre Tanrıların büyüğü Kayrahan'a yakın olan üç tanrıdan biridir³⁴.

Resim 6. Mergen, Ressam öğrenci: Elçin Topçu Resim 7. Ötügen, Ressam öğrenci: Damla Bozkurt

Resim 7:

Ötügen genelde yer tanrıçası olarak bilinir. Bu açıdan onu Yunan mitolojisindeki Hades ile karşılaştırabiliriz. Aynı zamanda Ötügen, devleti ve hâkimiyeti koruyan bir ilahedir. Cengiz han Ötügen'e "ötügen anamız" der³⁵.

Orhon yazıtlarında Ötüken'in ormanlık dağı olarak nitelendirilmekte ve tıpkı yer ve su gibi "kutsanmış" olarak bilinmektedir. Ötüken'in kelime anlamı " En stratejik yer"dir, İmparatorluğun kalbidir. Eski metinlerde, "Devleti bir arada tutan yer, (her zaman) ötüken ormanı olmuştur" diye geçer³⁶.

Etügen, hayvanları ve toprak ile ilgili tüm ürünleri koruyan bir tanrıcadır. Aslında Yer Tanrıçası ile doğum ve üretim arasındaki bağ neredeyse evrenseldir.

Resim 7 de Etügen sarı elbiseli sarışın bir melek olarak gösterilmiştir. Ötügen'in göbeğinin çevresinden sudur eden sarı ışıklar onu dünyanın merkezi olarak simgelemektedir; zira mitolojik inanca göre Etügen'in sarı rengi yer ananın göbeği sayılan dünyanın merkezini sembolize eder.

Resim 8:

Asena, Oğuz Kağan'a yol gösteren ve rehberlik eden dişi kurttur.

³⁴Bkz. Yaşar Çoruhlu, a. g. e., s. 27.

³⁵Yaşar Çoruhlu, a. g. e., s. 30.

³⁶Jean Poul Roux, "Eski Türk Mitolojisi", s. 110.

Göktürklerin kurttan türeyişi ile ilgili destan Bahattin Ögel'in *Türk Mitolojisi* adlı eserinde şu şekilde verilmiştir:

“Göktürkler eski Hunların soylarından gelirler ve onların bir koludurlar. Kendileri ise Aşına (A-shih-na) adlı bir aileden türemişlerdir. Göktürkler, Lina adlı bir ülke tarafından Mağlubiyetten sonra, soyca yok edildiler. Tamamen öldürülen Göktürkler içinde, yalnızca on yaşında bir çocuk sağ kalır. Bir dişi kurt çocuğu bulur ve besler³⁷ ... Resim 8 de bir kurt ve dişi kurdu temsil eden bir türk kızı gösterilmektedir. Kızın kıyafeti ve üzerindeki motifler, Türkmen kızlarının milli kırmızı elbisesini anımsatır.

Çin kaynaklarına göre, Türklerin kurucusu olan bu ismin sahibi, bir dişi kurttan doğmuş ve doğaüstü yeteneklere ve sihirli güçlere sahiptir. Kendisi iki genç kızla evlenmiş, biri yaz tanrısının diğeri kış tanrısının kızıydı³⁸.

Resim 9:

Umay Ana resmin merkezinde ve altında ise bir cenin görülmektedir. Umay çocuklarla ilgili bir tanrıçadır. Plasenta ile yakın ilişki içindedir; yeni doğmuş olanları korumakta ve belki de bir doğurganlık tanrıçasının işlevini yerine getirmektedir³⁹.

Divânü Lûgâti't-Türk'te Umay'a tapıldığında oğlan çocuk doğumunun gerçekleştiği ifade edilmekte, ayrıca onun doğumundan sonra çıkan 'son'(plasenta) olduğu belirtilmektedir⁴⁰.

Umay, günümüzde kadınları ve çocukları koruyan bir ruh biçimini almış olup Tunguzlarla birlikte Güney Sibiryaya ve Altay Türklerinde görülür. Buralardaki inançlara göre, Umay her zaman çocukla beraberdir; ancak onun çocuğu terk ettiği zamanlarda olur. Bu ayrılma uzun sürdüğü zaman çocuk hastalanır. Umay'ın çocukla beraber olduğunun işareti, çocuğun uykudayken gülümsemesidir. Ağladığı zaman sözü edilen koruyucu ruhun gittiği düşünülür⁴¹.

Resim 8. Ressam Öğrenci: Hazer Soyaneir/ Resim 9. Ressam Öğrenci: Esra Seven

³⁷<http://samanizmnedir.blogcu.com/turk-tanrilari-ve-ruhlar/9783094>

³⁸Jean Poul Roux, a. g. e., s. 35.

³⁹a. g. e., s. 134.

⁴⁰Yaşar Çoruhlu, a.,g. e., s. 40

⁴¹a. g. e., s. 41.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 13 Fall 2013

Resim 10:

İslam dünyasının ortak mitolojik karakterlerinden biri olan Anka (Simurg) kuşu resmedilmiştir.

Kuşların hükümdarı olan Anka, Bilgi Ağacı'nın dallarında yaşar ve her şeyi bilirmiş.

Kuşlar Anka'ya inanır ve onun kendilerini kurtaracağını düşünürmüş. Kuşlar dünyasında her şey ters gittikçe onlar da Anka'yı bekler dururlarmış. Ne var ki, Anka ortada görünmedikçe kuşkulanır olmuşlar ve sonunda umudu kesmişler⁴².

Ancak Anka'nın yuvası, etekleri bulutların üzerinde olan Kaf Dağı'nın tepesindeymiş. Oraya varmak için yedi dipsiz vadiyi aşmak gerekirmiş.

Resim 10. Anka, Ressam öğrenci: Ahmet Acer

⁴²<http://www.msxlabs.org/forum/masal-kahramanlari/23173-anka-kusu.html>

Resim 11: Od Ana, Ressam öğrenci: Seda Sarı

Resim 11:

Odana (Ateş tanrıçası) Ocak tanrıçası, dişi bir varlık olarak düşünülmüştür. Yakut Türkleri ocak yaparken sekiz kenarlı ana-hatundan izin alırlar. Altay Şamanları dualarında atamızın yaktığı üç ateş, anamızın gömdüğü “üç taş ocak” diye dua ederler.

Çinliler sınır komşuları olan Türklerin, ateş tanrısı od tengriyi bildiklerini ve her zaman ona dua ettiklerini söylerler. 10. Yüzyıl Hudud-el- Alem'de Kırgızlar'ın ateşe taptıkları belirtilmiştir. Evdeki ocak ateşine ilişkin kült, ailenin "Ateş Perisi" (Odana) anlamında Ot Tegin diye adlandırılan en küçük oğlu tarafından yürütülmeliydi. O, babadan kalacak olan malların doğal varisiydi⁴³. Türkmenistan Türkmenleri babadan kalan eve Ocak Öy (ev) derler.

Buryatlar, Odana'yı Resim 10'da görüldüğü gibi, kırmızılar giymiş yaşlı bir kadın olarak veya ateşin yalımıyla dalgalanan yeşil veya kırmızı ipekten kaftan giymiş bir kadın olarak da düşünmüşlerdir. Resimde Odana'nın kırmızı kaftanının ateşten çıkıyor gibi gözükmesi öğrenci ressamın özgün görüşünü yansıtmaktadır. Arka planda ise Türk halılarının motifleri gibi soyutlaşan Türk çadırları ve aralarında yanan ateşleri manzaraya uygun bir derinlik vermiştir.

KAYNAKÇA

ARSEVEN, Celal Esad, “Türk Sanatı Tarihi, Menşesinden Bugüne Kadar”, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

ASLANAPA, Oktay, "Türk Sanatı", Remzi Kitabevi, 5. Basım, İstanbul, 1999.

BEKSAÇ, Engin, "Avrupa Sanatına Giriş", Üçüncü Basım, Engin Yayıncılık, İstanbul, 2000.

⁴³Jean Poul Roux, a. g. e., s. 41.

- CİBİROĞLU, Yıldız, "Türk Sanatında Gizli Yüz", Arkeolojive Saant Yayınları, İstanbul, 2008.
- ÇORUHLU, Yaşar, Türk Mitolojisinin Ana Hatları, s. 18; R. Şeşen, İslam Coğrafiyacılara Göre Tnkara 1998.
- DİYARBEKİRLİ, Nejat, "İslamiyetten Önce Türk Sanatı", Sanat Dizisi: 45, Başlangıçtan Bugüne Türk Sanatı, Ankara, 1993.
- Elbhnisi Afif , "El-fen el-islami" , Dimeşk, Talas: Lid-dirasat-i ve't Tercume ve'n-Naşriye , 1986.
- GOMBRICH, E. H., "Sanatın Öyküsü" Çeviri: Bedrettin Cömert, dördüncü basım, Remzi kitabevi, İstanbul, 1992 .
- KONURALP, Okan, "Hurriyet Gazetesi", 1 1 Ağustos 2013.
- NAİLİ BORATAV, Pertev, " Türk Mitolojisi", BilgeSu yayınevi, Çeviri: Recep Özbay, Ankara, 2012.
- POUL ROUX, Jean, "Eski Türk Mitolojisi", Çeviri: Musa Yaşar Sağlam, BiçeSu yayınevi, Ankara 2012.
- Türkmen Sovet Ansiklopedisi", 8. Cilt, Aşkabat, 1978.
- WILKINGSON, Philip - Philip, NEIL, "Görsel Rehber, Mitoloji" Çeviri: Meltem Uzun, , İnkilap Yayınevi, 2010.

İnternet taramaları:

<http://www.youtube.com>

<http://www.kadimdostlar.com>

<http://tr.wikipedia.org>

<http://www.hurriyet.com.tr>

<http://yenisafak.com>

<http://www.sondevir.com>

<http://www.gnoxis.com>

<http://www.msxlabs.org>

<http://samanizmedir.blogcu.com>

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/13 Fall 2013

